

*Ивана Алкалај**

*Висока школа струковних студија за криминалистику и
безбедност, Ниш, Република Србија*

*Мирослав Бјеговић***

Универзитет „МБ”, Београд, Република Србија

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ВЕХАБИЈСКОГ ПОКРЕТА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ И ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Сажетак

Предмет рада је компаративна анализа веџабијског покрета на Блиском истоку и Западном Балкану, са посебним фокусом на разлике у институционалном утемељењу, методама деловања и друштвеним последицама. На Блиском истоку, веџабизам је интегрални део политичко-религијског поретка Саудијске Арабије, где ужива пуну институционалну подршку државе, укључујући формалне механизме контроле попут верске полиције. Насупрот томе, на Западном Балкану веџабизам је увезена идеологија без институционалног ослонаца, али са значајним утицајем страних актера и транснационалних мрежа. Његово присуство изазива идеолошке и организационе поделе унутар локалних исламских заједница, оспоравајући традиционалне религијске праксе укоренење у османском наслеђу и суфизму. Посебна пажња у раду посвећена је безбедносним импликацијама, укључујући потенцијал за радикализацију и дестабилизацију заједница. Анализа показује да, упркос разликама у степену институционалне подршке и методама деловања, веџабизам у оба региона поседује капацитет

* Имејл адреса: alcalayivana@gmail.com; ORCID: 0009-0001-9281-2684.

** Имејл адреса: bjegovicj.miroslav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5392-6216.

да значајно утиче на верску динамику, друштвену кохезију и безбедносне токове.

Кључне речи: вехабизам, Блиски исток, Западни Балкан, верски фундаментализам, политичко–религијски савез, радикализација, безбедносни изазови, геополитички утицаји.

УВОД

Вехабизам (вахабизам), као један од најзначајнијих и најконтроверзнијих облика исламског фундаментализма, представља кључни предмет интересовања у савременим религиолошким, политиколошким и безбедносним студијама. Разлог бављења овом темом проистиче из њене релевантности за разумевање односа између религије и државе у исламском свету, али и утицаја који вехабистичка идеологија има на ширење одређених интерпретација ислама ван првобитног контекста, посебно у оквиру транснационалних мрежа и глобалне исламске заједнице. Посебно је значајно разумети како је овај покрет, настао у 18. веку у срцу Арабијског полуострва, еволуирао у моћну религијско–политичку идеологију која је обликовала темеље савремене саудијске државности и постала један од главних извора утицаја на исламске заједнице широм света.

Истраживање је посебно актуелно у савременом геополитичком контексту, у којем питања верског идентитета, идеолошке мобилизације и институционалне контроле религијског живота добијају на значају. Потреба за бављењем овом темом управо сада произилази из наставка глобалног утицаја вехабистичке мисли, кроз мисионарске активности и финансирање различитих исламских иницијатива, што утиче на конфигурацију исламских заједница, али и на потенцијалне безбедносне ризике у одређеним регионима.

Рад је заснован на мултидисциплинарном теоријском оквиру који обухвата религиологију, политикологију и историјску анализу, а користи се комбинација метода: историјско–аналитичка метода ради разумевања настанка и развоја покрета; компаративна метода у анализи односа између религијске доктрине и државних институција; и интерпретативни приступ у тумачењу религијских и правних извора, нарочито шеријатских прописа у оквиру ханбелијског правног мезхеба.

Структура рада прати овај аналитички приступ. У првом делу разматра се историјски контекст настанка вехабизма и учење

Мухамеда ибн Абд ел-Вехаба (بامولادبع نب دمحم). Други део рада посвећен је институционализацији покрета кроз савез са династијом Сауд и формирање модерне саудијске државе, са посебним освртом на улогу верске полиције (хисбе) и спровођење шеријатских прописа. У трећем делу анализира се глобални утицај вехабиистичке идеологије путем мисионарских активности и транснационалних веза, док се у закључном делу даје оцена утицаја вехабизма на савремене верске и друштвене токове.

ВЕХАБИЗАМ НА БЛИСКОМ ИСТОКУ

Вехабизам, као реформаторски покрет настао у 18. веку на Арабијском полуострву под утицајем учења Мухамеда ибн Абд ел-Вехаба, од самог почетка представљао је покушај повратка „чистом” исламу, ослобођеном од онога што су његови следбеници сматрали новотаријама и идолопоклонством. Захваљујући савезу са династијом Сауд, овај покрет је постао темељ нове политичко-религијске парадигме у формирању саудијске државе, у којој вехабизам није само доминантна религијска доктрина, већ и средство за институционално обликовање друштва.

На Блиском истоку, вехабизам је дубоко укореван у верски и политички систем Краљевине Саудијске Арабије, где представља основ идеолошког легитимитета владајуће структуре. Његов утицај је видљив у строгој примени шеријатских прописа, нарочито кроз норме понашања које се тичу облачења, забране алкохола, сегрегације полова и других аспеката јавног и приватног живота. У овом контексту, државне институције и верска полиција (хисба) играју централну улогу у надзору и спровођењу вехабиистичких норми.

Ипак, вехабизам не ужива једногласну подршку у исламском свету. Напротив, он је често предмет критике како од стране умерених муслимана, тако и од шиитских и суфијских заједница, које га оптужују за нетолеранцију, искључивост и ревизију теолошке традиције. Једна од најконтроверзнијих димензија вехабиистичке мисли је њен милитантни потенцијал. У савременом добу, овај идеолошки оквир је одиграо значајну улогу у формирању појединих радикалних исламских покрета, чије се деловање често темељи на искључивости и агресивном тумачењу ислама (Ћегајић-Clancy 2015). Посебно забрањује чињеница да вехабизам заступа изразито непријатељски став према муслиманима који не прихватају његову

интерпретацију ислама, при чему их често проглашава за мушрике (припаднике многобоштва).

Због ових карактеристика, вехабизам се у бројним анализама идентификује као потенцијална безбедносна претња, не само унутар самог Блиског истока већ и на глобалном нивоу, с обзиром на његов утицај на радикализацију појединаца и транснационалну идеолошку мрежу која подржава екстремистичке наративе.

ВЕХАБИЗАМ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

На простору Западног Балкана, вехабизам се појављује претежно крајем 20. века, ширећи се првенствено у Босни и Херцеговини, на Косову*, у Северној Македонији, Србији, Црној Гори и посебно у административној Рашкој управној области. Његов продор у регион уско је повезан са геополитичким утицајима страних актера, првенствено Саудијске Арабије и Турске, што је значајно утицало на трансформацију верског пејзажа и унутрашње односе унутар локалних исламских заједница. Иако Турска није извориште вехабизма, нити званично подржава његову идеологију, њен геополитички положај, верски утицај и историјска повезаност са исламским светом чине је важним фактором у разумевању начина на који се вехабизам шири и одјекује у ширем региону.

Вехабизам на Балкану често долази у сукоб са традиционалним облицима исламске праксе, који су дубоко укореењени у османском верском наслеђу и суфијској духовности. Његово присуство довело је до идеолошких и организационих подела међу верницима, при чему се традиционални муслимани дистанцирају од нових присталица вехабијског учења. У појединим срединама, вехабијске групе функционишу неформално као „верска полиција”, настојећи да кроз притисак заједнице и промовисање строгих религијских норми утичу на понашање верника, чиме директно оспоравају локалне обичаје и религијске обрасце.

Балкански муслимани су остали нераскидиво везани са судбином муслимана у другим деловима света, пре свега у Турској, на Блиском и Средњем истоку. Судбина балканских муслимана остаје рапапета између држава у којима живе и дешавања у исламском

* Овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности УН 1244.

свету. Сами балкански муслимани нису хомогена групација, они су подељени у четири језичко-етничке групације: словенску, коју чине Бошњаци, Горанци, бугарски муслимани – помаци и бројне мање групације словенских муслимана, албанску, турску и ромску (Dragišić i Janković 2014).

Поред верског активизма, присутне су и безбедносне импликације, будући да су одређене веџабијске мреже на Балкану повезиване са процесима радикализације и регрутације за стране конфликте. Иако већина припадника муслиманских заједница на Балкану следи умерене, традиционалне облике ислама, у последње две деценије појавиле су се мале, али активне групе које су прихватиле веџабијско-салафистичке интерпретације. Одређени појединци из ових кругова били су укључени у процесе радикализације и регрутације за учешће у страним оружаним сукобима. На пример Сиријски грађански рат (од 2011), Ирачки конфликт (2014–2019) и Авганистан и Пакистан (1990-их и раних 2000-их). Иако не обухватају читаву заједницу присталица, овакви случајеви доприносе перцепцији веџабизма као потенцијалног фактора дестабилизације и извора друштвених тензија.

Табела 1: Компаративни приказ порекла, утицаја, спровођења и друштвеног утицаја између Блиског истока и Западног Балкана

	Блиски исток (Саудијска Арабија)	Западни Балкан
Порекло и утицај	Изворно подручје настанка; државна религија са снажним политичким утицајем	Увезена идеологија, обликована под утицајем страних актера (Саудијска Арабија, Турска)
Спровођење	Институционална верска полиција спроводи строги шеријатски закон	Неформални притисак заједнице и верско „полицирање”
Друштвени утицај	Дубока друштвена контрола, строга родна сегрегација, нормирање јавног морала	Оспоравање традиционалних исламских пракси, изазивање унутарзаједничких подела

Извор: Обрада аутора.

ВЕХАБИЈСКИ ВЕРСКИ ПОКРЕТ

Вехабизам је фундаменталистички исламски правац унутар сунитске деноминације, заснован на строгом и пуританском тумачењу Кур'ана и Суне пророка Мухамеда. Настао је у 18. веку на простору Неджда, данашње Саудијске Арабије, под вођством Мухамеда ибн Абд ел Вехаба (1703–1792). Покрет је обликован као реакција на верске праксе које су његови следбеници сматрали девијантним, нарочито оне произашле из суфизма и шиитског ислама. Према њиховом схватању, ислам је током векова постао оптерећен сујеверјем и иновацијама (бид'а), попут призивања пророка или светаца ради посредништва, практиковања магије и врачања, те одступања од изворних метода богослужења. Следбеници вехабизма себе ретко називају тим именом, јер га везују за личност оснивача, а не желе да се схвати да поштују било кога изнад Бога (*Allah*). Уместо тога, често се идентификују као *салафије* („следбеници предака”) или *ел-Мувахидуни* („монотеисти”), наглашавајући верност учењу првих генерација муслимана (салаф ал-салих). Њихов циљ је „прочишћење” вере и повратак њеним изворним духовним почецима (Ноаге 2007).

Вехабијско учење подразумева доследно придржавање шеријата, уз забрану конзумирања алкохола, вина и других стимуланса, укључујући дуван. Прописује се скромно облачење за оба пола, при чему се за жене наглашава ношење традиционалне одеће која потпуно покрива тело, док је ношење свиле и злата углавном забрањено. Такође, забрањени су музика, плес, гласан смех и демонстративно плакање, посебно у контексту верских обреда и сахрана. У Саудијској Арабији, спровођење ових правила поверено је Исламској верској полицији (*Мутавин* – „Ауторитет за промоцију врлине и спречавање порока”). Ова институција поседује овлашћења да санкционише прекршаје у вези са јавним понашањем и скромношћу, укључујући забрану јавног мешања мушкараца и жена, непрописно одевање или понашање које одступа од прописаних моралних норми. Казне обухватају физичко кажњавање, ампутације и погубљења, у складу са строгом тумачењем шеријатског права.

Вехабизам је, поред религијског аспекта, постао и значајан политичко-друштвени фактор. Као доминантна верска доктрина Саудијске Арабије, он обликује институционални оквир државе, а његов утицај проширио се и ван граница арапског полуострва. На

Балкану, посебно у административној Рашкој управној области, присуство вехабијских група изазива тензије унутар муслиманских заједница, јер се њихово строго тумачење ислама често сукобљава са локалним верским традицијама укореним у османском и суфијском наслеђу.

ЗАПАДНО–САУДИЈСКИ САВЕЗИ И ШИРЕЊЕ ВЕХАБИЗМА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Сарадња између Саудијске Арабије и западних држава, посебно током и непосредно након сукоба на Балкану 1990-их, имала је индиректан, али значајан утицај на ширење вехабизма у региону. Ова појава резултат је сложене интеракције геополитичких интереса, безбедносних приоритета и хуманитарно-верског ангажмана. Током рата у Босни и Херцеговини (1992–1995), западне силе, укључујући чланице НАТО, пружале су политичку и војну подршку босанским муслиманима у сукобу са српским снагама (North Atlantic Treaty Organization [NATO] 2024). Саудијска Арабија је, као важан савезник у овом процесу, обезбедила обимну финансијску и хуманитарну помоћ, али и олакшала долазак страних исламских бораца (*муджахедина*) на ратишта (Schlesinger 2011, 1). Кроз такву сарадњу отворен је простор за улазак саудијски финансираних верских институција, које су, под окриљем хуманитарне помоћи и послератне реконструкције, промовисале вехабијску доктрину (Bougarel 2007).

Саудијска улагања у обнову џамија, медреса и исламских културних центара током послератног периода износила су стотине милиона евра (Bougarel 2007). Ове институције, уз прећутно или имплицитно одобрење западних сила фокусираних на стабилизацију региона, постале су канали за ширење конзервативног, ригидног тумачења ислама, које се у великој мери разликовало од традиционално умереног, османским наслеђем обликованог ислама присутног на Балкану. Новац, наоружање, хуманитарна помоћ и војничко искуство неколико хиљада бораца који су пристигли, имали су утицај на локално становништво и на тај начин је Босну и Херцеговину је почео да претвара у исламску државу (Dragišić i Janković 2014).

Западне обавештајне службе биле су упознате са постојањем финансијских токова и мрежа које су подржавале

вехабијске групе, али су краткорочни војни и политички циљеви често имали предност над проценом дугорочних идеолошких последица. Оваква толеранција омогућила је институционално и друштвено укоренивање вехабијских структура, што је у неким случајевима отежало процесе послератног помирења и безбедносне стабилизације. Геополитичка партнерства између западних држава и Саудијске Арабије, мотивисана пре свега енергетском безбедношћу и заједничким интересима у борби против тероризма, истовремено су појачала саудијски утицај у региону. Тиме је умањена могућност Турске да кроз свој умерени сунитски модел задржи водећи верски ауторитет међу муслиманима Балкана, што је додатно интензивирало верско-политичку конкуренцију. „Ипак Турска преко своје агенције ТИКА (Турска агенција за сарадњу и координацију), у складу са стратегијом, усмерава већину својих ресурса ка земљама у којима постоји јака муслиманска заједница и у којима Турска верује да живе њени сународници. Из тог разлога, највећи износ средстава додељује се Босни и Херцеговини, Косову и Метохији, административној Рашкој управној области, Македонији и Албанији” (Коџан and Arbeiter 2019, 183).

Свеукупно, савези западних држава са Саудијском Арабијом током балканских сукоба омогућили су продор саудијског финансијског капитала и идеолошког утицаја. Иако је примарни циљ тих савеза био окончање сукоба и успостављање стабилности, последица је било дуготрајно укоренивање конзервативнијих форми исламске праксе, са значајним друштвеним и безбедносним реперкусијама по регион.

ЗАПАДНА ТОЛЕРАНЦИЈА И ПРОМОЦИЈА ВЕХАБИЈСКИХ УЧЕЊА ПУТЕМ САУДИЈСКЕ ПОМОЋИ НА БАЛКАНУ

Током оружаних сукоба на Балкану 1990-их, западне државе су приоритет дале ургентној хуманитарној помоћи ратом погођеном муслиманском становништву. Саудијска Арабија, као економски снажна држава са муслиманском већином, постала је кључни партнер у пружању помоћи, обнови џамија и школа, те подршци избеглицама и сирочади. Западне владе су овај ангажман дочекале са одобравањем, фокусирајући се на краткорочну стабилизацију и

опоравак, а не на дугорочне последице по идеолошку структуру региона (Rmandić 2017).

У оквиру политичког савезништва, посебно са Сједињеним Америчким Државама и Европском унијом, Саудијска Арабија је посматрана као важан савезник у подршци босанским муслиманима. Ова сарадња обухватила је и олакшавање прилива саудијских финансијских средстава и деловања хуманитарних организација које су биле централне у послератној обнови и социјалној рехабилитацији. Западни Балкан се у том периоду претворио у поље геополитичког надметања између спољних актера попут Турске, Ирана и држава Залива. Забринуте због јачања руског и иранског утицаја, западне државе су толерисале, а понекад и подстицале саудијско присуство, посматрајући га као противтежу ривалима и начин очувања сопственог стратешког утицаја.

Иако су западне обавештајне и дипломатске структуре биле свесне да институције финансиране из Ријада неретко промовишу вехабијска или салафијска тумачења ислама, приоритет је био очување краткорочне стабилности и решавање конфликта. Страх од нарушавања односа са Саудијском Арабијом – значајним партнером у енергетском сектору и борби против тероризма – претегао је над забринутошћу због могућности идеолошке радикализације.

Саудијска Арабија је економски капитал претварала у инструмент меке моћи кроз финансирање верских, образовних и културних пројеката. Западне владе су те инвестиције често тумачиле као допринос послератном економском опоравку и интеграцији Балкана у европске структуре, чак и када су биле праћене идеолошким условима. Иако су поједине западне институције указивале на ризике повезане са условљеношћу саудијске помоћи – укључујући промоцију ригидних верских интерпретација – надзор и контролни механизми остали су минимални. Хитност обнове и ограничени локални ресурси додатно су отежали одбијање саудијских средстава, омогућивши тиме дуготрајније укоренивање вехабијског утицаја.

Табела 2: Фактори који су довели до толеранције утицаја вехабизма

Фактор	Западно образложење за толеранцију/ промоцију у хуманитарној кризи
Хитна потреба за помоћи и реконструкцијом	Приоритет непосредне стабилизације и опоравка
Геополитички савези	Противтежа руском, иранском и турском утицају
Краткорочна стабилност	Предност над идеолошким ризицима; фокус на изградњи мира
Економски развој	Саудијске инвестиције виђене као корисне за опоравак
Стратешка партнерства	Одржавање чврстих веза са Саудијском Арабијом

Извор: Обрада аутора.

Западне земље су толерисале или индиректно промовисале вехабијска учења кроз саудијско-арабијску помоћ на Балкану, првенствено због хитних хуманитарних потреба, стратешких савеза и геополитичких прорачуна. Иако су дугорочне последице идеолошког утицаја биле препознате, оне су често биле подређене непосредним приоритетима стабилности, реконструкције и управљања савезима у нестабилном постконфликтном окружењу. И Турска на Балкану, обично се прво ослања на употребу меке моћи (Alpan and Erdi Öztürk 2022).

Саудијска Арабија је систематски промовисала вехабизам као инструмент јачања сопствене геополитичке позиције. Кључни механизми обухватили су:

1) Финансирање верске инфраструктуре – Саудијске добротворне организације улагале су у изградњу салафистичких џамија, медреса и културних центара, чиме су директно доводиле у питање традиционално умерене исламске праксе обликоване османским и персијским наслеђем. Ове институције представљале су вехабизам као „чисти” облик ислама, различит од локалних религијских традиција.

2) Економски утицај – Заливске државе инвестирале су у кључне секторе, укључујући туризам, грађевинарство (нпр. пројекат *Београд на води*) и пољопривреду, при чему је економска сарадња често била праћена верским и културним утицајем. Само трговинска размена између Саудијске Арабије и Србије премашила је 400 милиона евра.

3) Искоришћавање послератне реконструкције – Након рата у Босни и Херцеговини (1992–1995), саудијска помоћ обухватала је не само обнову заједница, већ и изградњу верских објеката који су унапређивали вехабијску идеологију, ослањајући се на слабе и нарушене друштвене структуре.

Да ли се исламистичка радикализација враћа на Западни Балкан?

Недавни напад самострелом на припадника полиције Србије који је обезбеђивао израелску амбасаду у Београду подстакао је забринутост да би рат између Израела и Хамаса, започет 7. октобра 2023. године након изненадног напада Хамаса на јужни Израел, могао поново активирати процесе радикализације у региону, имајући у виду да је овај дуготрајни сукоб довео до ескалације тензија и ширег дестабилизујућег утицаја на Блиском истоку. Поставља се питање – да ли су ови страхови утемељени?

Традиционално, ислам који се практикује у Босни и Херцеговини и у административној Рашкој управној области на југозападу Србије карактерише отвореност и толеранција. Вековима су сунитски муслимани живели у коегзистенцији са хришћанима и Јеврејима, развијајући специфичан облик европског ислама. Међутим, од 1990-их, овај религијски пејзаж суочен је са сталним спољним утицајима који су мењали његову динамику. „Западни Балкан је геостратешки битан радикалним исламистима, који настоје да овладају овим подручјем, односно да створе исламистичку базу из које би могли да делују даље према Европи. Због великог броја муслимана на овом подручју, сматрају да ће развојем вахабијских заједница и ширењем радикалног ислама најлакше извршити радикализацију грађана” (Mijalković i Baškalo 2024, 36).

Пре рата у Босни и Херцеговини (1992–1995), салафијске и вехабијске струје биле су практично непознате на Балкану. Током сукоба, муслимански Бошњаци добили су значајну војну и логистичку подршку из исламских земаља, укључујући и долазак око 4.000 муџахедина из арапског света. Многи од ових страних бораца остали су у земљи и након потписивања Дејтонског споразума 1995. године, доносећи са собом радикалне интерпретације ислама које су, у послератном периоду, постале основа за ширење политичког ислама у Босни и Херцеговини. „Политичка нестабилност заједно

са социоекономским тешкоћама појединих група бошњачког друштва не доводе до раста вехабијске заједнице, међутим, они спадају међу факторе који потенцијално могу допринети порасту исламске радикализације у земљи” (Janková 2014, 4). „Присуство вехабија у Србији, Црној Гори, Македонији и Босни и Херцеговини представља највећу опасност за стабилност Балкана” (Rmandić 2017, 393).

Саудијски утицај и развој салафијских заједница

Од касних 1990-их, у појединим деловима Босне и Херцеговине и административној Рашкој управној области појавиле су се организоване салафијске заједнице, од којих су неке имале отворену институционалну и финансијску подршку Саудијске Арабије. Саудијски фондови коришћени су за изградњу џамија и културних центара који су промовисали салафијску доктрину.

Током ратова у Сирији и Ираку, тзв. Исламска држава привукла је део младих људи из региона, нарочито оних незадовољних социоекономским приликама. Део њих отпутовао је у ратне зоне како би се придружио цихаду. У том периоду, Босна и Херцеговина имала је један од највећих бројева страних бораца у ИСИС (Islamic State of Iraq and Syria [ISIS]) по глави становника у Европи. Већина регрутованих долазила је из тзв. „салафијских села”, данас под интензивним надзором безбедносних структура. „За сада, циљеви и мисија вахабија у Србији и Босни нису у већој мери компромитовани њиховим везама са терористичким групама и појединцима” (Stanković i Milosavljević 2025, 171).

Вехабијске организације на Балкану, нарочито у Србији на простору административне Рашке управне области, али и у Босни и Херцеговини у месту Горња Маоча, представљају политички, интелектуално и идеолошки истомишљеничке структуре које показују склоност ка повезивању са међународним терористичким организацијама, међу којима се издваја Хамас. „Најпознатији пример међународне терористичке организације свакако је ‘Ал Каида’ (القاعدة), организација настала у авганистанском рату на идеологији радикалног ислама и глобалног цихада против Јевреја и Хришћана, са циљем стварања светске исламске државе – уме, базиране на верском исламском праву – шеријату” (Đorđević i Miljković 2025, 171).

Након војног пораза ИСИС 2019. године, интензитет исламистичке радикализације на Западном Балкану знатно је опао. Саудијска Арабија је последњих година значајно смањила финансијску подршку овим заједницама. У јануару 2020. године, престолонаследник Мохамед бин Салман (لأنا ملس نب دمحم) изјавио је да краљевина више неће финансирати градњу џамија у иностранству, а 2021. године јавно је оценио да је „ултраконзервативно тумачење ислама застарело” (Stojanović 2021, 26). Упркос овим променама, радикалне организације и даље постоје, а инцидент из 2024. године у Београду – у којем је нападач био српски конвертит радикализован у оквиру једне од таквих група – подсећа да безбедносни ризици остају присутни, иако су у значајној мери под контролом (Milošević 2018).

УТИЦАЈ РАТА ИЗМЕЂУ ИЗРАЕЛА И ХАМАСА НА ПОТЕНЦИЈАЛНУ РАДИКАЛИЗАЦИЈУ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Иако је један од кључних извора екстремизма на Западном Балкану у последњим годинама ослабљен смањењем међународне подршке ултраконзервативним исламским интерпретацијама, нови и комплексни фактори све више обликују безбедносни и друштвени контекст у региону. Посебно, актуелни рат између Израела и Хамаса, започет у октобру 2023. године, представља потенцијални катализатор који може поново активирати или интензивирати процесе радикализације у одређеним деловима друштва, нарочито међу младим муслиманима.

Према проценама безбедносних служби и аналитичара, тренутни утицај сукоба у Гази на стабилност Западног Балкана још увек је ограничен, али с обзиром на могућност дуготрајног трајања непријатељстава, ризик од идеолошке мобилизације не треба потцењивати. Млади људи, осетљиви на питања верског и националног идентитета, те социјалне неправде, могу постати погодан терен за пропаганду радикалних група које користе конфликт као симболичку основу за свој активизам и регрутовање.

Сукоб у Гази, праћен великим бројем цивилних жртава и хуманитарном кризом, изазива снажне емоционалне реакције и дубоку резонанцу унутар арапских и ширих исламских заједница широм света, укључујући и Западни Балкан. Осећај неправде и

страдања може послужити као значајна мотивишућа сила која радикалним групама омогућава да легитимишу свој активизам и привуку нове присталице, посебно у окружењима где су економске и социјалне прилике неповољне. Додатно, друштвени медији и савремене комуникационе технологије омогућавају брзо ширење пропаганде, чиме се повећава домет и утицај радикалних порука. Међународни и регионални актери морају посветити посебну пажњу превентивним мерама које укључују образовање, дијалог међуверских заједница и рад са младима како би се смањила могућност да конфликт на Блиском истоку постане окидач за екстремизам на Западном Балкану.

У том контексту, важно је нагласити да је Западни Балкан релативно сложен простор где су међуверски односи осетљиви, а радикализација може бити инспирисана и спољним утицајима и унутрашњим социјалним и политичким проблемима. Профилактички приступ и континуирани мониторинг ситуације представљају кључне елементе за очување стабилности и безбедности у региону у светлу нових изазова које доноси овај конфликт.

Догађаји на Блиском истоку доприносе јачању радикализације, иако је тешко прецизно идентификовати број новорадикализованих појединаца. Перцепција рата у Гази на Западном Балкану често се обликује као део шире „глобалне кампање против муслимана”. Несразмерност између снажне западне осуде цивилних жртава у Украјини и тишине о догађањима у Гази ствара додатни осећај огорчености, јача антизападна осећања и подстиче антисемитизам.

СОЦИЈАЛНА НЕПРАВДА И СТРУКТУРАЛНО НЕЗАДОВОЉСТВО

Иако већина муслимана у Босни и Херцеговини и административној Рашкој управној области одбацује екстремистичке идеологије и посматра их као злоупотребу религије, социоекономски фактори остају снажан окидач потенцијалне радикализације. Исламска заједница се јасно дистанцирала од терористичког напада у Београду, али проблеми попут друштвене неједнакости и неиспуњених обећања о просперитету након завршетка босанског рата остају нерешени. „Начела радикалне исламске идеологије и ‘пуританског ислама’, који је све више налази упориште међу муслиманима у административној Рашкој управној области,

нарочито међу млађим становништвом, које је било подложније утицају дневне политике, пропаганде и интензивне верске индоктринације” (Trifunović, Stojaković, i Vračar 2011, 272).

Потребно је нагласити да је цео регион претрпео дубоки друштвени и економски пад током 1990-их, а да очекивани „процес сустизања” развијених земаља није остварен. Добит од транзиције имала је само мала елита блиска политичким структурама, док се већина становништва суочава са маргинализацијом, сиромаштвом и животним стандардом близу границе егзистенцијалног минимума. Млади, посебно погођени незапосленостју и недостатком перспективе, масовно напуштају регион, што ствара плодно тло за прихватање екстремних идеологија – било да је реч о исламистичком екстремизму или радикалним облицима етно-национализма.

Зашто је вехабизам стекао упориште на Балкану кроз регионалне геополитичке утицаје? Ширење вехабизма на Балкану резултат је сложеног међудејства спољних геополитичких интереса, послератних друштвених рањивости и циљано спроведених верско-економских стратегија. Овај процес уклапа се у шири оквир надметања Саудијске Арабије, Турске и Ирана за верски и политички утицај у региону.

Регионалне рањивости и промене идентитета

Друштвено-политички контекст Балкана погодовао је укоренивању вехабизма. То се одвијало захваљујући најпре верској поларизацији изазваној ратом. Рат у Босни и Херцеговини продубио је исламски идентитет међу муслиманима, повећавајући отвореност ка спољним верским наративима. Поред тога, унутармуслиманске поделе допринеле су регионалној рањивости. Вехабизам је заузео идеолошки простор у заједницама фрагментираним ратом, позиционирајући се насупрот турском моделу ханефитског ислама (понекад перципираног као превише прагматичног) и у опозицији шиитском утицају Ирана. Напоследку, велику улогу одиграле су перманентне друштвено-економске кризе. У административној Рашкој управној области, вехабијске групе придобијале су следбенике кроз социјалне програме, укључујући и иницијативе за рехабилитацију зависника од наркотика, где је помоћ била условљена прихватањем ригидних верских норми.

ГЕОПОЛИТИЧКА КОНКУРЕНЦИЈА СПОЉНИХ АКТЕРА

Балкан је постао арена за индиректни сукоб интереса између кључних регионалних сила. Најпре кроз *турско-саудијске тензије*. Саудијско финансирање и промоција вехабизма на простору Западног Балкана, посебно у Босни и Херцеговини, често су били у колизији са турским напорима да путем Исламске заједнице Босне и Херцеговине промовише умеренији, традиционално утемељен облик сунитског ислама у ханефитској правној школи. Ове тензије нису биле искључиво верско-теолошке природе, иако је теолошка подела између ригидног, рестриктивног вехабијског учења и флексибилнијег ханефитског приступа представљала кључну линију раздвајања. Њихова позадина имала је и значајну геополитичку димензију: Саудијска Арабија је настојала да осигура свој утицај кроз финансирање верских објеката, образовних програма и хуманитарних активности, док је Турска, ослањајући се на историјске и културне везе из османског периода, градила сопствену мрежу утицаја преко институција верског образовања, културних пројеката и политичке подршке. „Заливска монархија постала је значајна за балканске муслимане због хаџа, посебно када су студенти и свештенство почели да путују у Саудијску Арабију средином 1990-их и успоставили снажну везу. То је навело Турску да заузме конкурентнији став, будући да је југоисточну Европу сматрала својом сфером утицаја” (Bechev and Erdi Öztürk 2022). Ова конкуренција резултирала је борбом за идеолошко и институционално вођство над муслиманским заједницама у региону, што је утицало на обликовање верског идентитета, друштвених ставова и политичких оријентација локалног становништва.

Томе је допринео и *ограничени домет Ирана*. Иако је Иран настојао да на простору Западног Балкана промовише шиитске интерпретације ислама, његов утицај остао је маргинализован услед доминације већинског сунитског становништва и дубоких историјских и културних веза локалних муслиманских заједница са сунитским правним школама, пре свега ханефитском. Додатни ограничавајући фактор представљала је значајно већа финансијска моћ и институционални капацитет Саудијске Арабије, која је систематски улагала у верску инфраструктуру, образовне програме, хуманитарне активности и медијске пројекте. За разлику од

саудијског приступа, који је био агресивнији и структурисанији, ирански покушаји ослањали су се пре свега на културну дипломатију, стипендије за студије у Техерану и ограничене хуманитарне програме, што није било довољно да се изгради снажније упориште у локалним верским и друштвеним структурама. Поред тога, геополитичке околности и западне санкције Ирану додатно су смањиле његове могућности за систематски ангажман у региону, чиме је његова улога остала периферна у односу на доминантне сунитске актере.

Као последица свега наведеног, у смислу *безбедносних импликација* вехабијске групе су, од краја деведесетих година и почетком 2000-их, активно деловале у Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији, у административној Рашкој управној области где су постепено преузимале улогу неформалне „верске полиције” унутар локалних муслиманских заједница. Кроз верске проповеди, уличне акције и притиске на вернике, ове групе настојале су да наметну строга, пуританска тумачења ислама заснована на вехабијској доктрини, чиме су оспоравале постојеће традиционалне ханефитске и друге локалне сунитске праксе. Такав приступ је не само изазивао дубоке идеолошке и теолошке поделе, већ је продубљивао и унутар муслиманске тензије, доводећи до отворених конфликта у појединим верским заједницама. „Вехабије су почеле да се појављују у административној Рашкој области 1997. године, али су постале ‘активне’ тек након пада Милошевића у октобру 2000. године” (Morrison 2008, 7).

Ове мреже нису имале искључиво локални карактер. Захваљујући финансијској, организационој и идеолошкој подршци из иностранства, развиле су инфраструктуру која је укључивала верске центре, невладине организације и хуманитарне фондације, али и тајне ћелије за логистику и регрутовање. Њихова делатност допринела је одласку значајног броја појединаца из региона на ратишта Блиског истока, пре свега у Сирију и Ирак, где су се придруживали различитим цихадистичким групама. Овај процес имао је директне безбедносне импликације по земље региона, јер је појачавао ризик од радикализације, транснационалног тероризма и повратка бораца са борбеним искуством, што представља дугорочан изазов за националну и регионалну безбедност.

Процена ризика повратника

Повратак појединаца са ратишта Блиског истока у земље Западног Балкана представља један од најозбиљнијих безбедносних изазова за регион. Реч је о лицима која су, током боравка у зонама оружаних сукоба, стекла значајно борбено искуство, прошла кроз идеолошку индоктринацију и изградили мреже контаката са припадницима транснационалних терористичких организација. Повратници, нарочито они који остају привржени радикалним интерпретацијама ислама, могу деловати као катализатори даље радикализације у локалним заједницама, кроз пропаганду, регрутовање нових чланова и обезбеђивање логистичке подршке за потенцијалне насилне акције.

Поред директне безбедносне претње, постоји и ризик од тзв. „тихог утицаја”, када се повратници, избегавајући отворене сукобе са законом, инфилтрирају у верске, културне или хуманитарне структуре, користећи их као платформу за ширење радикалних идеја. Овај процес је посебно проблематичан у срединама са високим степеном социјалне маргинализације, незапослености и неповерења у институције, где радикалне поруке могу лакше наћи плодно тле. „Западни Балкан је регион са највећом концентрацијом враћених иностраних бораца у Европи, а тренд враћања је непредвидив и у сталном порасту. Косово и Метохија је на врху листе, са 134 повратника на милион становника” (Mijalković i Baškalo 2024, 37).

Додатно, феномен „другог и трећег таласа” – када потомци или блиски рођаци повратника настављају њихово идеолошко наслеђе – представља дугорочни изазов који захтева координисане мере државних органа, верских заједница и цивилног друштва. Стога, стратегије за сузбијање овог ризика морају обухватити свеобухватан приступ: безбедносни надзор, програме дерадикализације и ресоцијализације, као и јачање отпорности заједница на екстремистичке утицаје. „Важно је рећи да Србија има веома оштру казнену политику (у поређењу са осталим земљама Западног Балкана). Распон затворске казне за кривична дела у вези са тероризмом је велики у Србији и износи између 7,5 и 11 година” (Đorić i Obrenović 2024, 17).

Дугорочни регионални утицај може бити конвергенција геополитичких ривалстава, послератних друштвених и институционалних рањивости, као и циљане верско-економске

експанзије спољних актера, довела је до дубоких и трајних промена у верском, културном и друштвено-политичком пејзажу Балкана.

Ерозија умереног ислама

Традиционалне балканске исламске праксе, обликоване вековним османским и суфијским наслеђем, постепено су потиснуте ригиднијим и догматичнијим интерпретацијама које систематски промовише Саудијска Арабија кроз институционалну, хуманитарну и образовну инфраструктуру. Овај процес је нарочито изражен у Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији и у административној Рашкој управној области, где је, услед ратних разарања и слабљења домаћих верских институција, дошло до стварања празнина које су екстерни актери вешто попунили. Ригиднији облици сунитског ислама, као што је вехабизам, не само да су променили обредне праксе и унутрашњу организацију заједница, већ су утицали и на промену вредносних система, друштвених односа и идентитетских оријентација (Marković 2017, 110).

Дугорочно, ова трансформација није ограничена искључиво на сферу верских обреда, већ има шири друштвено-политички домет. Умерени ислам, који је у прошлости функционисао као фактор међуверске толеранције и социјалне интеграције, све више уступа место идеолошким струјама које промовишу социјалну сегрегацију, политичку мобилизацију на верској основи и отпор према западним културним моделима. Овај тренд, уколико остане недовољно истражен и неадекватно адресиран, може продубити постојеће етничке и конфесионалне поделе, угрожавајући стабилност региона у наредним деценијама. „У поређењу са тим сукобом, потенцијални нови сукоб између хришћана и муслимана могао би бити појачан деловањем муслимана инспирисаних вехабијама против других муслимана” (Vascotto 2024, 131).

Ширење вехабизма допринело је значајном погоршању односа како између муслиманског и немуслиманског становништва, тако и унутар самих муслиманских заједница. Доктрина вехабизма, са својим искључивим тумачењем верских текстова и нагласком на елиминацији свих облика верских „иновација” (*bid'a*), често је била у супротности са умеренијим и синкретичким облицима ислама који су вековима постојали у појединим регионима. Овај идеолошки сукоб довео је до стварања дубоких раскола између

реформистичких струја које су прихватале модернистичке интерпретације и традиционалистичких група које су настојале да очувају постојеће верске праксе. Последице ових подела нису се огледале само у теолошким расправама, већ су често прерастале у социјалне, политичке и безбедносне кризе, продубљујући неповерење и подстичући радикализацију унутар различитих фракција исламског света.

Перзистентни спољни утицај

Заливске државе, а нарочито Саудијска Арабија, настављају да задржавају значајан културни, верски и економски утицај у региону, користећи сложену мрежу институционалних и неформалних канала. Овај утицај се манифестује кроз финансирање верских заједница, изградњу или реконструкцију џамија, стипендирање студија у исламским образовним центрима на Блиском истоку, као и кроз донације хуманитарних организација. Међутим, одсуство транспарентности у процесима донација и инвестиција, као и недостатак јасних механизма надзора, повећавају ризик од корупције и стварања политичке зависности од страних покровитеља. Последично, овај процес може ослабити институционални капацитет држава региона да самостално дефинишу и спроводе своје безбедносне и културне политике (Vučković 2019, 46).

Свеукупно, балканско упориште вехабизма није настало спонтано, већ као резултат циљане и дугорочне стратегије саудијске спољне политике, која је систематски експлоатисала послератну друштвену крхкост и институционалну нестабилност. Ова стратегија, подржана значајним финансијским средствима и идеолошким капиталом, нашла је плодно тле у средини оптерећеној етничким тензијама, економском несигурношћу и кризом идентитета. Додатно, геополитичка ривалства великих и регионалних сила претворила су Балкан у арену за надметање у верској и идеолошкој сфери, што је омогућило продор и институционализацију вехабистичког утицаја. Као резултат, верски пејзаж региона трајно је преобликован, док су отворене нове линије друштвено-политичких подела које имају потенцијал да подривају друштвену кохезију и националну безбедност.

Када је реч о регионалној безбедности, ширење вехабизма допринело је порасту безбедносних изазова у региону, подстичући

радикализацију појединаца и група, што је често резултирало терористичким активностима и оружаним сукобима. Ова идеолошка експанзија, потпомогнута финансијским и логистичким подршком из иностранства, ослабила је капацитете држава да одрже стабилност, подривајући институционалну контролу и повећавајући ризик од прекограничних конфликта и инфилтрације екстремистичких елемената.

ЗАКЉУЧАК

Компаративна анализа вехабизма на Блиском истоку и Западном Балкану показује да, иако је реч о истој идеолошкој матрици, контекст њеног развоја и деловања значајно варира у зависности од политичко-друштвеног окружења. На Блиском истоку, пре свега у Саудијској Арабији, вехабизам је чврсто институционализован и интегрисан у државну структуру, чинећи темељ политичко-религијског поретка. Његова снага произлази из директне подршке државног апарата, укључујући и формалне механизме контроле попут верске полиције, што му омогућава широк друштвени утицај и потпуну нормативну доминацију.

Супротно томе, на Западном Балкану вехабизам функционише као увезена идеологија, без формалног институционалног ослоња, али са значајним утицајем страних актера и транснационалних мрежа. Његово деловање је најизраженије у сфери идеолошке конфронтације са традиционалним исламским праксама, при чему неформални облици „верског полицирања” и социјалног притиска служе као примарни инструменти наметања ригидних норми. Оваква динамика често доводи до подела унутар локалних исламских заједница и отвара простор за процес радикализације, што ствара додатни безбедносни изазов у региону.

Без обзира на разлике у организационој структури и степену политичке моћи, у оба случаја вехабизам испољава потенцијал за дубоку трансформацију верског и друштвеног ткива заједница у којима делује. Док на Блиском истоку он учвршћује постојећи ауторитарно-теократски модел, на Западном Балкану представља фактор дестабилизације који може угрозити верску кохезију и регионалну безбедност. Из тог разлога, анализа вехабизма мора обухватити не само његове теолошке основе, већ и геополитичке, социолошке и безбедносне димензије његовог ширења и деловања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alpan, Başak, and Erdi Öztürk Ahmet. 2022. "Turkish Foreign Policy in the Balkans amidst 'Soft Power' and 'de-Europeanisation.'" *Southeast European and Black Sea Studies* 22 (1): 45–63. DOI: 10.1080/14683857.2022.2034370.
- Bechev, Dimitar, and Ahmet Erdi Öztürk. 2022. "Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkan." *The Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/competing-over-islam-turkey-saudi-arabia-and-iran-balkans>.
- Bougarel, Xavier. 2007. "Bosnian Islam as 'European Islam': Limits and Shifts of a Concept." In *Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence*, eds. Aziz Al-Azmeh and Effie Fokas, 96–101. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čehajić-Clancy, Sabina. 2015. "Radicalization in the Western Balkans: Challenges and Responses." *Journal of Regional Security* 10 (2): 81–92.
- Dragišić, Zoran, i Brankica Janković. 2014. „Radikalni islamizam i bezbednost Balkana.” *Politika nacionalne bezbednosti* 69 (2): 69–88.
- Dorđević, Marko, i Milan Miljković. 2025. „Povezanost hibridnog ratovanja i savremenog terorizma.” *Politika nacionalne bezbednosti* 28 (1): 167–190. DOI: 10.5937/pnb28-57340.
- Dorić, Marija, i Strahinja Obrenović. 2024. „Strani teroristički borci kao potencijal i bezbednosni problem Republike Srbije.” *Srpska politička misao* 87 (5): 9–26. DOI: 10.5937/spm87-52520.
- Hoare, Marko Attila. 2007. "Wahhabism in the Balkans." *Southeast European and Black Sea Studies* 7 (1): 59–76.
- Janková, Vladimíra. 2014. "Wahhabism in the Balkans. The Case Study of Bosnia and Herzegovina." Doctoral Dissertation. Prague: Charles University, Faculty of Social Sciences, Institute of Political Studies.
- Kepel, Gilles. 2002. *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge, MASS: Harvard University Press.
- Kočan, Faris, and Jana Arbeiter. 2019. "Is Tika Turkey's platform for development cooperation or something more? Evidence from the Western Balkans." *International Journal of Euro-Mediterranean Studies* 12 (1): 167–193.
- Marković, Irina. 2017. „Religija kao instrument saudijske spoljne politike.” *Međunarodni pregled* 55 (2): 102–119.

- Mijalković, Saša, i Duško Baškalo. 2024. „Konfliktni potencijal vahabijskih zajednica na području Zapadnog Balkan.” *Srpska politička misao* 87 (5): 29–51. DOI: 10.5937/spm87-52476.
- Milošević, Davor. 2018. „Islamističke terorističke organizacije na Kosovu i njihovo finansiranje.” *Vojno delo* 18 (2): 505–531. DOI: 10.5937/vojdolo1802505M.
- Morrison, Kenneth. 2008. “Wahhabism in the Balkans”, Advanced Research and Assessment Group. Balkan Series 08/06. Defence Academy of the United Kingdom.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2024. “Peace support operations in Bosnia and Herzegovina (1995–2004).” *NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52122.htm?utm_source=chatgpt.com.
- Rmandić, Boban. 2017. „Vehabizam i njegov prodor na Balkan.” *Vojno delo* 69 (3): 392–401. DOI: 10.5937/vojdolo1703392R.
- Schlesinger, Sarah. 2011. “Wahhabism: A Forgotten Legacy of the Bosnian War.” *National Review Online*. <https://www.nationalreview.com/corner/wahhabism-forgotten-legacy-bosnian-war-sarah-schlesinger/>.
- Stanković, Vladan, and Zoran Milosavljević. 2025. “Wahhabism and Islamic Geopolitics in the Western Balkans.” *Security Science Journal* 6 (1): 162–178. DOI: 10.37458/ssj.6.1.9.
- Stojanović, Amelina. 2021. „Ekonomski uticaj Saudijske Arabije u Jugoistočnoj Evropi.” *Ekonomski pregled* 72 (4): 23–38.
- Trifunović, Darko, Goran Stojaković, i Milinko Vračar. 2011. *Vehabizam i terorizam*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vascotto, Angelica. 2024. “External Influences in the Western Balkans: Where Are We at?” *FEPS: Foundation for European Progressive Studies*. <https://feps-europe.eu/publication/external-influences-in-the-western-balkans-where-are-we-at/>.
- Vučković, Miladin. 2019. „Saudijska Arabija i islamska diplomatija na Balkanu.” *Bezbednosni dijalog* 14: 45–67.

Ivana Alcalay*

*Faculty of Professional Studies for Criminology and Security, Niš,
Republic of Serbia*

Miroslav Bjegović**

MB University, Belgrade, Republic of Serbia

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WAHHABI MOVEMENT IN THE MIDDLE EAST AND THE WESTERN BALKANS

Resume

This paper presents a comparative analysis of the Wahhabi movement in the Middle East and the Western Balkans, focusing on the differences in institutional foundations, operational methods, and social consequences. In the Middle East, Wahhabism is an integral part of the political–religious order of Saudi Arabia, enjoying full institutional support from the state, including formal control mechanisms such as the religious police. In contrast, in the Western Balkans, Wahhabism represents an imported ideology without institutional backing, yet with significant influence from foreign actors and transnational networks. Its presence has caused ideological and organisational divisions within local Islamic communities, challenging traditional religious practices rooted in Ottoman heritage and Sufi traditions. Special attention is given to the security implications, including the potential for radicalisation and community destabilisation. The analysis demonstrates that, despite differences in the degree of institutional support and operational methods, Wahhabism in both regions can significantly influence religious dynamics, social cohesion, and security trends.

Keywords: Wahhabism, Middle East, Western Balkans, Saudi Arabia, religious fundamentalism, political–religious alliance, religious police, radicalisation, Sufism, Ottoman heritage, security challenges, geopolitical influences.

* E-mail address: alcalayivana@gmail.com; ORCID: 0009-0001-9281-2684.

** E-mail address: bjegovicj.miroslav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5392-6216.

*** Овај рад је примљен 25. августа 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. октобра 2025. године.